Kėdainių vietovė iki įsikuriant žmonėms

Senamiesčio erdvė

Kaip atrodė Kėdainių vietovė iki įsikuriant žmonėms paaiškėjo po daugiau kaip trijų dešimtmečių senamiesčio archeologinių kasinėjimų. Nuo 1985 metų pradėjus intensyviau jį kasinėti, ištirta apie 3 hektarus teritorijos iš 86 hektarų, kuriuos jis užima[1] **(Pav. 1)**. Kasinėjant atskiras senamiesčio teritorijas, buvo nustatinėjamas kultūrinio sluoksnio storis ir sudėtis[2], išplitimo ribos ir formavimasis daugiau kaip per 600 metų Kėdainių gyvavimą[3].

Tyrinėjant kultūrinį sluoksnį, fiksuota Nevėžio slėnio ir abiejų viršutinių upės terasų natūralių sluoksnių sudėtis bei jų struktūra. Šių sluoksnių tyrinėjimas leido nustatyti kokia buvo dabartinių Kėdainių vietovė iki įsikuriant žmonėms, kada jie čia apsigyveno ir kodėl gyventi pasirinko būtent šią vietą.

Slėninio terasinio silueto Kėdainių senamiestis įsikūręs plačiame Nevėžio slėnyje ir ant abiejų viršutinių upės terasų. Slėnyje įsikūrusi Žemutinė senamiesčio dalis užima 68,4 hektarus – ji yra 950 m ilgio šiaurės pietų ir 720 m pločio rytų vakarų kryptimis. Ant abiejų viršutinių upės terasų įsikūrusi Aukštutinė senamiesčio dalis užima 17,6 hektarus – kairioji jos pusė yra 760 m ilgio šiaurės pietų ir 99 m pločio rytų vakarų kryptimis, dešinioji pusė – 730 m ilgio šiaurės pietų ir 140 m pločio rytų vakarų kryptimis.

Slėnio sąnašos

Žemutiniame senamiestyje natūralius sluoksnius sudaro rausvos ir pilkos spalvos aliuviniai priesmėliai. Rausvos spalvos aliuvinis priesmėlis su gausia priemolio priemaiša suneštas šaltinių ir polaidžių **(Pav. 2 ir Pav. 3)**, pilkas aliuvinis priesmėlis – užpelkėjusių daubų ir Nevėžio bei jo intakų senvagių nuosėdos **(Pav. 4)**.

Rausvo aliuvinio priesmėlio ir priemolio sąnašos susiformavusios pakilioje dešiniojo Nevėžio slėnio vietoje, iškilusioje virš Baltijos jūros 32,00–33,00 m **(Pav. 5)**. Sąnašos yra 70–140 cm storio ir slūgso 0,70–1,40 m gylyje[4]. Viršutinis 20–40 cm storio jų horizontas susiformavęs iš plonų 0,2–0,5 cm sluoksnelių ir vizualiai atrodo kaip vientisas rausvas sluoksnis **(Pav. 7, sluoksnis B ir Pav. 8, sluoksnio B pjūvis)**. Gausi priemolio priemaiša liudija, kad sąnašos suneštas iš viršutinės Nevėžio terasos. Ten natūralų sluoksnį sudaro paskutinio apledėjimo ledyno, pasitraukusio iš Kėdainių apylinkių maždaug prieš 14 tūkstančių metų, paliktos rausvo moreninio priemolio su kalkakmenio priemaiša nuosėdos[5]. Teigiama, kad ant iškilių viršutinės terasos lengvo priemolio ir priesmėlio kalvų susidarę patys derlingiausi Lietuvos kraštovaizdyje velėniniai karbonatiniai dirvožemiai. Keičiantis klimatui, jie išsaugo visas gerąsias fizines savybes – juose gausu azoto, fosforo, kalcio ir magnio. Šie dirvožemiai išsaugo ir puikią struktūrą, taikant jų kaitą: lydimus, arimus, ganyklas[6].

---

[1] 1969 metų sausio 27 d. LTSR kultūros ministro ir LTSR Ministrų tarybos valstybinio statybos reikalų komiteto pirmininko įsakymu Nr. 37/16 Kėdainių senamiestis paskelbtas respublikinės reikšmės urbanistikos, architektūros, archeologijos ir istorijos paminklu.

[2] A. Juknevičius, Kėdainių senamiesčio kultūrinis sluoksnis, *Lietuvos muziejų rinkiniai*, V mokslinė konferencija, Kėdainiai, 2002, p. 21–23.

[3] Vietovė siejama su Kėdainiais paminėta 1372 metais Gaydines vardu (Hermanni de Wartberge, Chronicon Livoniae, *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd 2, Leipzig, 1863, s. 102).

[4] Gyliai pateikiame nuo dabartinių paviršių absoliučių aukščių, kurie skaičiuojami nuo Baltijos jūros paviršiaus.

[5] Morena – ledyno riedulių, skaldos, akmens luistų, smėlio ir molio nuosėdos.

[6] A. Basalykas, *Lietuvos TSR fizinė geografija,* t. 2, Vilnius: Mintis, 1965, p. 208–209.

Karbonatais prisotintos šaltinių ir polaidžių sąnašos, tekėjusios į slėnį iš viršutinės Nevėžio terasos, slėnio žemę darė našią ir tinkamą žemdirbystei.

Po viršutinėmis sąnašomis, 1,10–1,70 m gylyje, slūgso 50–100 cm storio gelsvo švaraus priesmėlio ir rausvo priesmėlio su priemoliu sąnašos. Pastarųjų 1–5 cm sluoksneliai sunešti šaltinių ir polaidžių, o gelsvo priesmėlio 5–8 sluoksneliai – Nevėžio potvynių. Teigiama, kad didelių ir mažų potvynių būta per klimato kaitą atlantinio[7] ir subatlantinio[8] periodais, prieš 8–2,5 tūkstančio metų[9].

Apatines slėnio sąnašas 1,80–2,20 m gylyje sudaro 120–200 cm storio sluoksnis, suformuotas iš 5–10 cm gelsvų, balkšvų, rausvų smėlių ir rausvų priesmėlių su priemoliu. Sluoksniai irgi sunešti Nevėžio ir jo intakų potvynių, tik vykusių prieš atlantinį periodą[10] **(Pav. 7, sluoksnis C ir Pav. 8, sluoksnio C pjūvis)**. Šių potvynių sąnašos formavo slėnį didelių prieleadyninių marių, tyvuliavusių prieš 14–13 tūkstančių metų plačiame Nevėžio žemumos apatiniame lygyje, iškilusiame 65 m virš Baltijos jūros[11] **(Pav.6)**. Marių vandenims prasiveržus į Nemuną, kurio žiotys tuo metu buvo prie Jurbarko, užsimezgė pietinė Nevėžio vaga tarp Surviliškio ir Babtų[12]. Nuslūgus Nemuno žemupyje buvusioms prieleadyninėms marioms iki 16–20 m aukščiau Baltijos jūros, susiformavo Nevėžio vagos atkarpa tarp Sanžilės upės ir Babtų [13]. Šios poledyninio laikotarpio Nevėžio vagos sąnašas Kėdainių senamiesčio dešiniajame slėnyje sudaro 3,40–4,00 m gylyje įkypai susiklostę 2–10 cm, vietomis 20 cm, stambaus ir smulkaus grūdėtumo švaraus smėlio, žvyro, žvirgždo sluoksniai[14] **(Pav. 7, sluoksnis D ir Pav. 8, sluoksnio D pjūvis), (Pav. 9)**.

Žemose 28,00–31,00 m virš Baltijos jūros iškilusiose slėnio vietose susiformavo dumblo kvapą skleidžiančios pilko aliuvinio priesmėlio nuosėdos. Jos susiformavo Nevėžio senvagėje senamiesčio pietryčiuose, bevardžio upokšnio vietoje pietuose ir Smilgos senvagės slėnyje šiaurėje **(Pav. 5)**. Nuosėdos susiformavo užpelkėjusiose daubose bei griovose ir pakilioje slėnio vietoje. Ten nuosėdų sluoksniai yra 150–200 cm storio ir slūgso 1,60–2,20 m gylyje. Viena griova nuo sklypo Josvainių g. 5 eina šiaurės kryptimi ir leidžiasi po Šviesiosios gimnazijos rytine dalimi į Smilgos senvagės dešiniojo kranto slėnį[15] **(Pav. 5)**.

Sąnašų kūgis

Nevėžio dešiniojo slėnio natūralių sluoksnių sudėtis liudija, kad gyventi tinkama buvo pakili apie 30 hektarų ploto vieta tarp dabartinės J. Basanavičiaus gatvės vakaruose, Smilgos ir Paeismilgio gatvių šiaurėje, Didžiosios rinkos rytuose, S. Jaugelio Telegos ir Knypavos

---

[7] Atlanto vandenyno susidarymo periodas, vykęs 6000–3000 m. pr. Kr. Klimatas tapo šiltas ir drėgnas, Lietuvoje išplito plačialapių miškai.

[8] Dabartinis klimato periodas, prasidėjęs 500 m. pr. Kr.

[9] A. Basalykas, *Lietuvos kraštovaizdis*, Elektroninis išteklius (CD-ROM), Vilnius: VU leidykla, 2014, p. 125–126; R. Kunskas, Ramygalos gūbrėtosios kraštovės sandara ir raida, *Lietuvos valsčiai: Ramygala*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 37–38).

[10] R. Kunskas, 2016, p. 37–38.

[11] Prieleadyninės marios Nevėžio žemumoje susidarė tirpstant ledynui, traukiantis jam į šiaurę, sustojus dabartinio Linkuvos gūbrio vietoje. (A. Basalykas, 2014, p. 123; R. Kunskas, 2016, p. 37).

[12] R. Kunskas, 2016, p. 37.

[13] J. Ripinskaitė, Nevėžio baseino upių slėnių apgyvendinimo ypatumai, *Magistrinis darbas*, Lietuvos edukologijos universitetas, Matematikos ir technologijų fakultetas, Vilnius, 2015, p. 13.

[14] A. Juknevičius, *Kėdainių senamiesčio teritorija (u/k.16074) ir senojo miesto vieta (u/k.5148) Kėdainių r. sav. Kėdainių m., Senoji g.7, 2014 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. Kopija saugoma Kėdainių krašto muziejuje.

.[15] A. Juknevičius, *XVII–XIX a. architektūros paminklas – Kėdainių gimnazija, Didžioji g. 62. 1999 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita,* Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius (toliau LIIR), f. 1, b. 3437.

gatvių pietuose. Šią pakilią vietą suformavo Nevėžio intakų ir šaltinių bei polaidžių sąnašos. Pastarosios į slėnį tekėjo per gilias šlaitų rėvas, išgremžtas vandenų prieš 12–11 tūkstančių metų[16] **(Pav. 6)**. Teigiama, kad ant tokių pakilių sąnašų, vadinamųjų kūgių, žalvario ir geležies amžiais bei ankstyvojo feodalizmo laikais būta alkų, kapinių, įtvirtintų sodybų [17].

Sąnašų kūgis dešiniajame Nevėžio slėnyje buvo gerai apsaugotas gamtinių kliūčių – šiaurėje jį supo Smilgos upelis ir pelkėtas dešinysis jo slėnis, rytuose ir pietryčiuose pelkėta Nevėžio senvagė, pietuose sraunus bevardis upokšnis, vakaruose status slėnio šlaitas **(Pav. 5)**. Kūgį natūraliai drenavo lengvas ir pralaidus priesmėlis, į kurį greitai susigerdavo potvynių, polaidžių, šaltinių vandenys ir požeminėmis gijomis sutekėdavo į Nevėžį bei jo intakus. Šiauriau ir piečiau šio kūgio slėnio vietos, dėl plačių ir staigių Nevėžio vingių bei gausių senvagių, buvo užpelkėjusios, šlapios ir gyventi netinkamos.

Ant sąnašų kūgio XIV amžiaus pradžioje įsikūrė nedidelis sodžius, kuris XV amžiaus viduryje išaugo į didelę gyvenvietę[18], kurią XV amžiaus pabaigoje lenkų kronikininkas Jonas Dlugošas pavadino *oppidum Kieidany* (lot. miestelis Kėdainiai)[19].

Kaip atrodė siauras kairysis Nevėžio slėnis iki apsigyvenant žmonėms, nežinia. Jis archeologų mažai kasinėtas, todėl jo natūralių sluoksnių sudėtis nėra aiški.

Šaltiniuotos terasos

Abi viršutinės Nevėžio terasos, ant kurių įsikūrusi 17,6 hektarų ploto Aukštutinė senamiesčio dalis, gyventi seniau nebuvo patogios. Istoriniai šaltiniai[20] senieji planai **(Pav. 12)** ir archeologiniai kasinėjimai[21] liudija, kad tai buvo tankiais lapuočių miškais apaugusi ir stipriai užpelkėjusi teritorija. Jos natūralius sluoksnius sudaro 70–110 cm storio kietai susisluoksniavęs rausvas moreninis priemolis su gausia kalkakmenio priemaiša ir žalsvas šlynas šaltiniuotose vietose. Moreninis priemolis slūgso 0,60–1,00 m gylyje nuo dabartinio paviršiaus, kurio absoliutus aukštis 42,00–45,00 m **(Pav. 5 ir Pav. 10**). Daugelyje vietų šis priemolis, dėl jame esančių aukštų gruntinių vandenų, šlapias [22] **(Pav. 11).**

Teigiama, kad paskutinio apledėjimo ledyno paliktas moreninis priemolis, atšilus klimatui maždaug prieš 8 tūkstančius metų, tapo tinkamu spygliuočiams ir lapuočiams medžiams, ypač ąžuolams, augti[23]. Iki šių dienų visame Nevėžio žemumos apatiniame lygyje, iškilusiame virš Baltijos jūros 40–65 m, išplitusios grynų ąžuolynų augimvietės **(Pav. 6)**. Jos išplitusios apie Kauną, Babtus, Vandžiogalą, Kėdainius, Surviliškį, Šėtą, Lančiūnavą, Ramygalą, Krekenavą, Vadaktus, Ančiškį. Istoriniai šaltiniai byloja, kad XV–XVI amžiuose ąžuolynai Lietuvos kraštovaizdyje sudarė 20–25 procentus miškų masyvo[24]. Dabar Lietuvos miškų masyvą ąžuolynai tesudaro tik 2 procentus.[25]

---

[16] R. Kunskas, 2016, p. 37.

[17] R. Kunskas, Paleografijos pastabos apie Nevėžio lygumą ir Upytės apylinkę, *Upytė,* Vilnius: Mintis, 1986, p. 12.

[18] A. Juknevičius, Kėdainiai ir jų senamiestis, *Baltų archeologija,* 1995, nr. 1 (4), p. 10–13.

[19] J. Dlugossii, *Historiae Polonicae,* t. 1, Cracoviae, 1877, s. 19.

[20] Die Chronic Wigands von Marburg, *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd 2, Leipzig, 1863, s. 552, s. 558.

[21] A. Juknevičius, *Kėdainių senamiestis. Sklype Janušavos aikštė Nr.24 vykdytų žvalgomųjų archeologinių kasinėjimų ataskaita 1996 m.*, LIIR, f. 1, b. 2667; A. Juknevičius, *Kėdainių senamiestis. Kultūros centro teritorija, J. Basanavičiaus, Nr. 24, 2007 m. archeologinių tyrimų ataskaita*, LIIR, f. 1. b. 4807.

[22] A. Juknevičius, *Kėdainių senamiesčio (16047) ir senojo miesto vietos (5148) teritorijų Kėdainių r. sav., Kėdainių m., sklypai Janušavos a. 1 ir Janušavos a. 2, 2017 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. Kopija saugoma Kėdainių krašto muziejuje.

[23] R. Rimantienė, *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1984, p 108; M. Kabailienė, *Lietuvos holocenas,* Vilnius: Mokslas, 1990, p. 102.

[24] M. Lukinas, Upytės krašto miškai XVI a., *Girios,* nr. 1, 1974, p. 8.

[25] Ten pat.

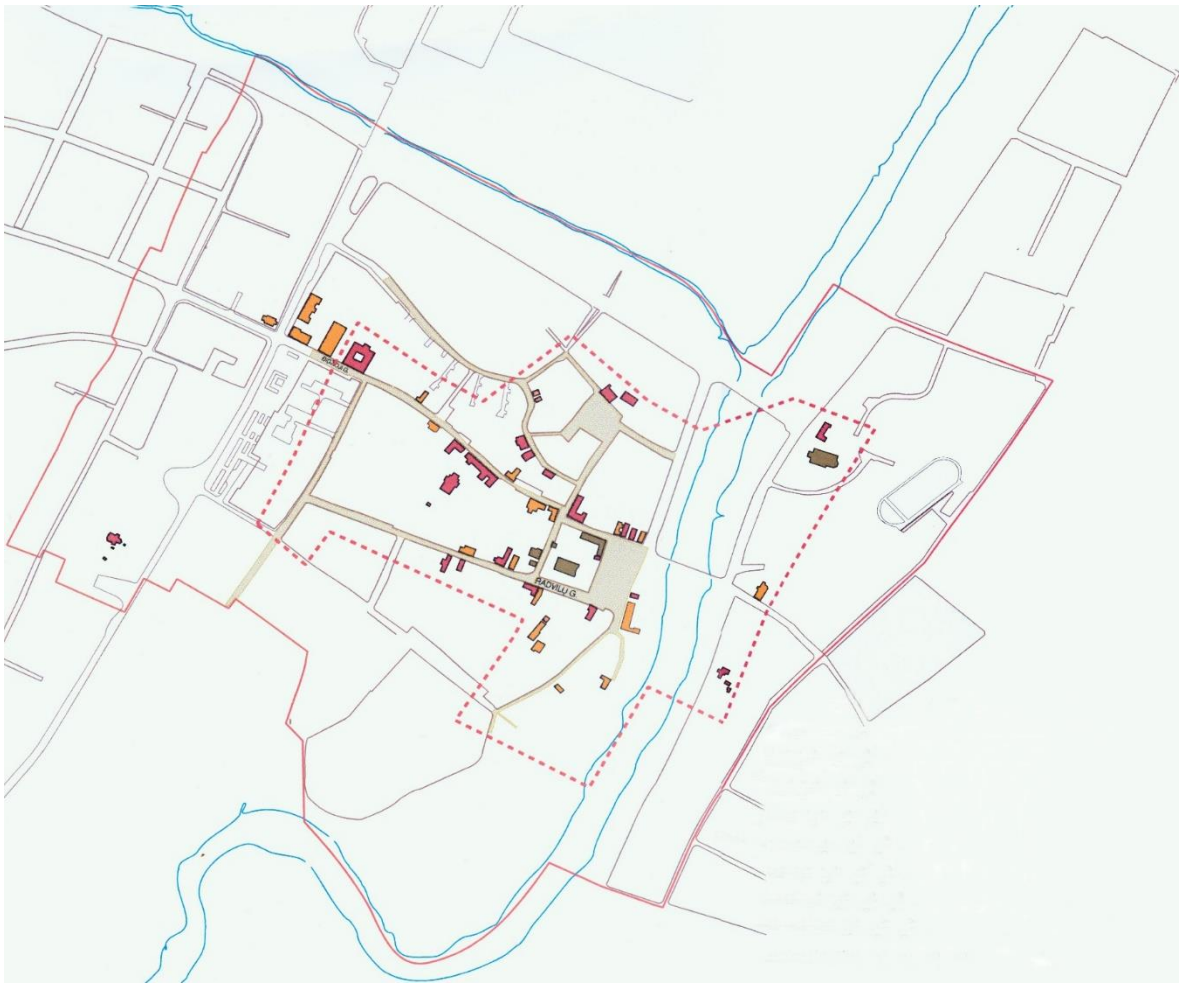

Pav. 1. Kėdainių senamiesčio planas

Raudona ištisinė linija – senamiesčio ribos.
Raudonas punktyras – vertingiausia senamiesčio dalis.

Plano mastelis 1:5000, planą parengė Rimgaudas Miliukštis.

Pav. 2. Sklypas Josvainių g. 13

Rausvo aliuvinio priesmėlio su priemoliu sąnašos vakarinėje senamiesčio dalyje. Vaizdas iš rytų.

Nuotrauka Vaido Špečkausko.

Pav. 3**.** Sklypas Kranto 2-oji g. 9

Rausvo aliuvinio priesmėlio su priemoliu sąnašos šiaurės rytinėje senamiesčio dalyje. Vaizdas iš šiaurės vakarų.

Nuotrauka Algirdo Juknevičiaus.

Pav. 4. Didžiosios rinkos pietrytinė dalis

Tamsiai pilko aliuvinio priesmėlio (dumblo) nuosėdos Nevėžio senvagėje. Vaizdas iš pietryčių.

Nuotrauka Algirdo Juknevičiaus.

Pav. 5. Natūralūs sluoksniai Kėdainių senamiestyje

1 Aliuvinio priesmėlio sąnašos Nevėžio slėnyje.
2 Moreninio priemolio nuosėdos ant abiejų Nevėžio viršutinių terasų ir jų šlaitų.
3 Aliuvinio priesmėlio nuosėdos Nevėžio senvagėje, intakų slėniuose, slėnio šlaitų rėvose. užpelkėjusiose daubose.

Plano mastelis 1:5000, planą parengė Valdas Sedeika.

Pav. 6. XIX a. pradžios Kėdainių miesto planas

Juoda spalva pažymėtos Nevėžio slėnio šlaitų ir intakų rėvos.

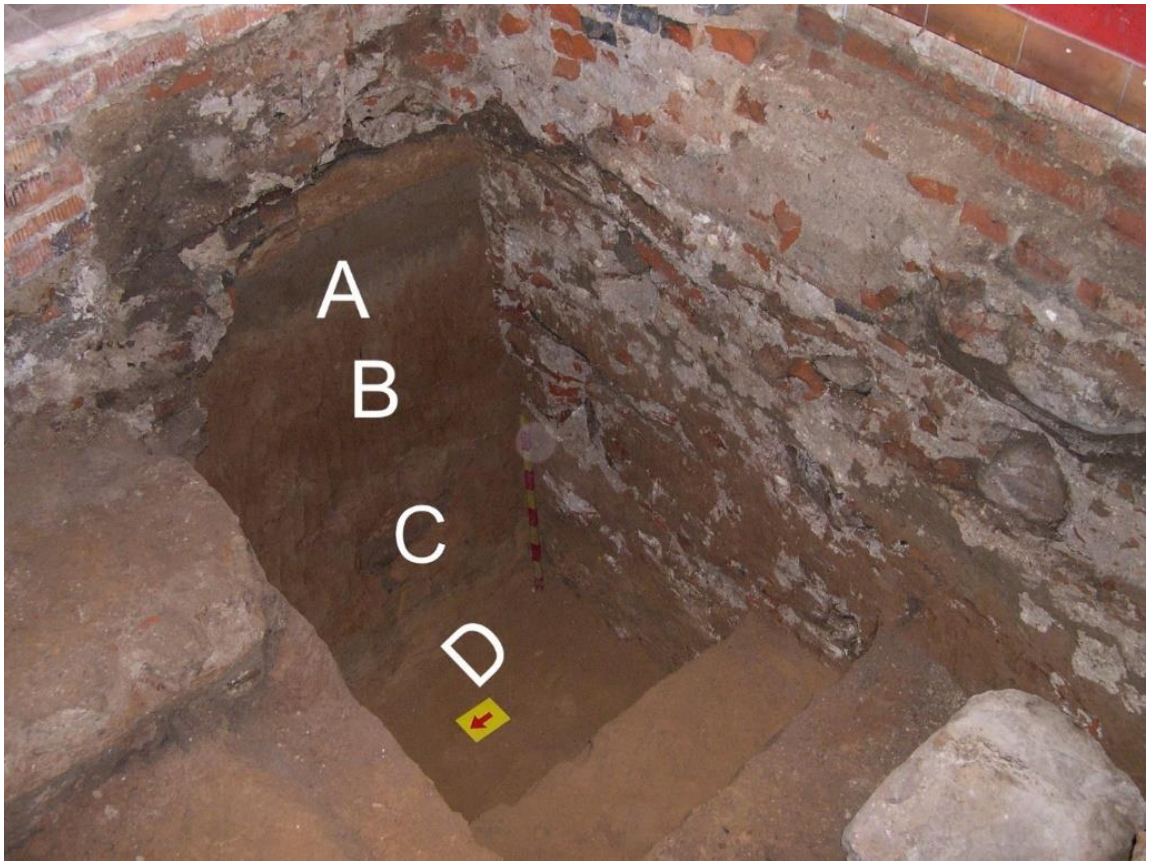

Pav. 7. Natūralių sluoksnių sudėtis po namo Senoji g. 7 pietine dalimi

A Šviesiai pilkas priesmėlis – velėna.
B Rausvas aliuvinis priesmėlis – viršutinės slėnio sąnašos.
C Rausvas priesmėlis su gelsvo priesmėlio tarpsluoksniais –
– potvynių sąnašos.
D Stambaus ir smulkaus grūdėtumo smėlis, žvyras, žvirgždas –
– Nevėžio senvagės sąnašos.

Nuotrauka Algirdo Juknevičiaus.

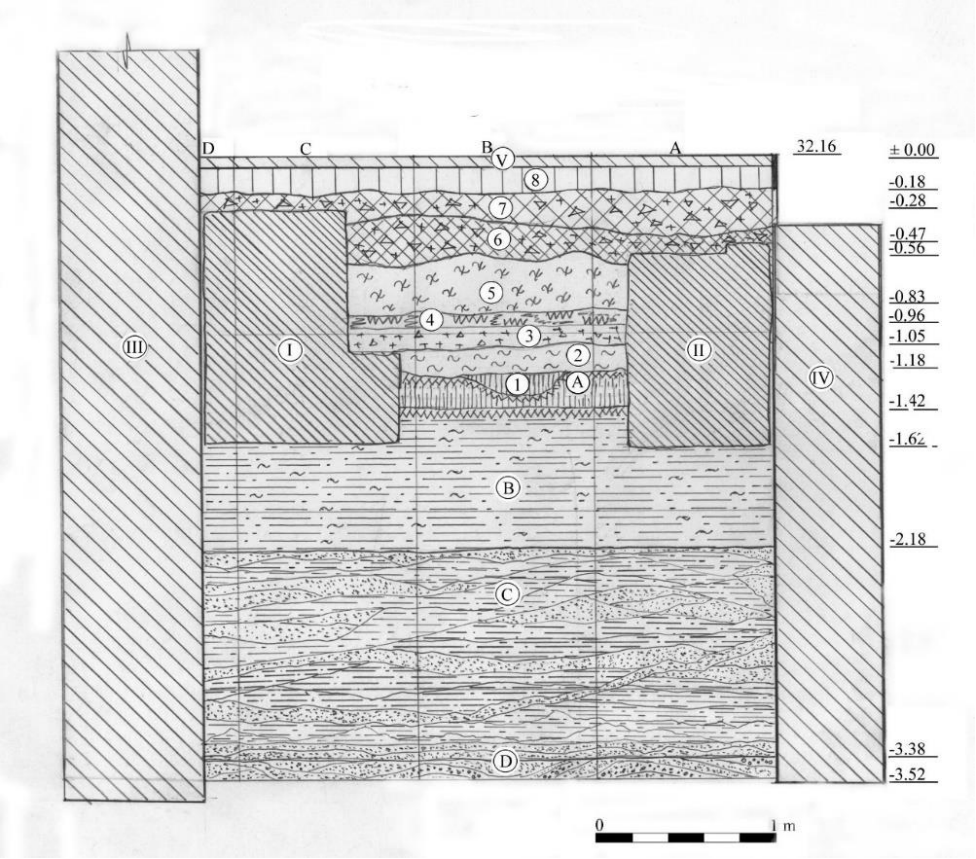

Pav. 8. Natūralių sluoksnių pjūviai po namo Senoji g. 7 pietine dalimi

A velėnos sluoksnis.
B Šaltinių ir polaidžių sąnašos.
C Šaltinių, polaidžių ir Nevėžio potvynių sąnašos.
D Nevėžio senvagės sąnašos.
1–6 XV–XVII a. vidurio kultūrinis sluoksnis.
I–II XVII a. I pusės namo pamatai.
III–IV XVII a. vidurio skliautuotų rūsių sienos.

Brėžinio mastelis 1: 20, brėžinį parengė Algirdas Juknevičius.

Pav. 9. Natūralūs sluoksniai po reformatų bažnyčios vakarine dalimi

Nevėžio senvagės stambaus ir smulkaus grūdėtumo smėlis, žvyras, žvirgždas po kunigaikščių Radvilų mauzoliejaus grindimis. Vaizdas iš pietvakarių.

Nuotrauka Vaido Špečkausko.

Pav. 10. Sklypas J. Basanavičiaus g. 24

Moreninis priemolis su gausia kalkakmenio priemaiša viršutinėje dešiniojo Nevėžio kranto terasoje. Vaizdas iš šiaurės rytų.

Nuotrauka Algirdo Juknevičiaus.

Pav. 11. Sklypas Janušavos g. 1

Šlapias moreninis priemolis šaltiniuotame sklype viršutinėje dešiniojo Nevėžio kranto terasoje. Vaizdas iš pietų.

Nuotrauka Algirdo Juknevičiaus.

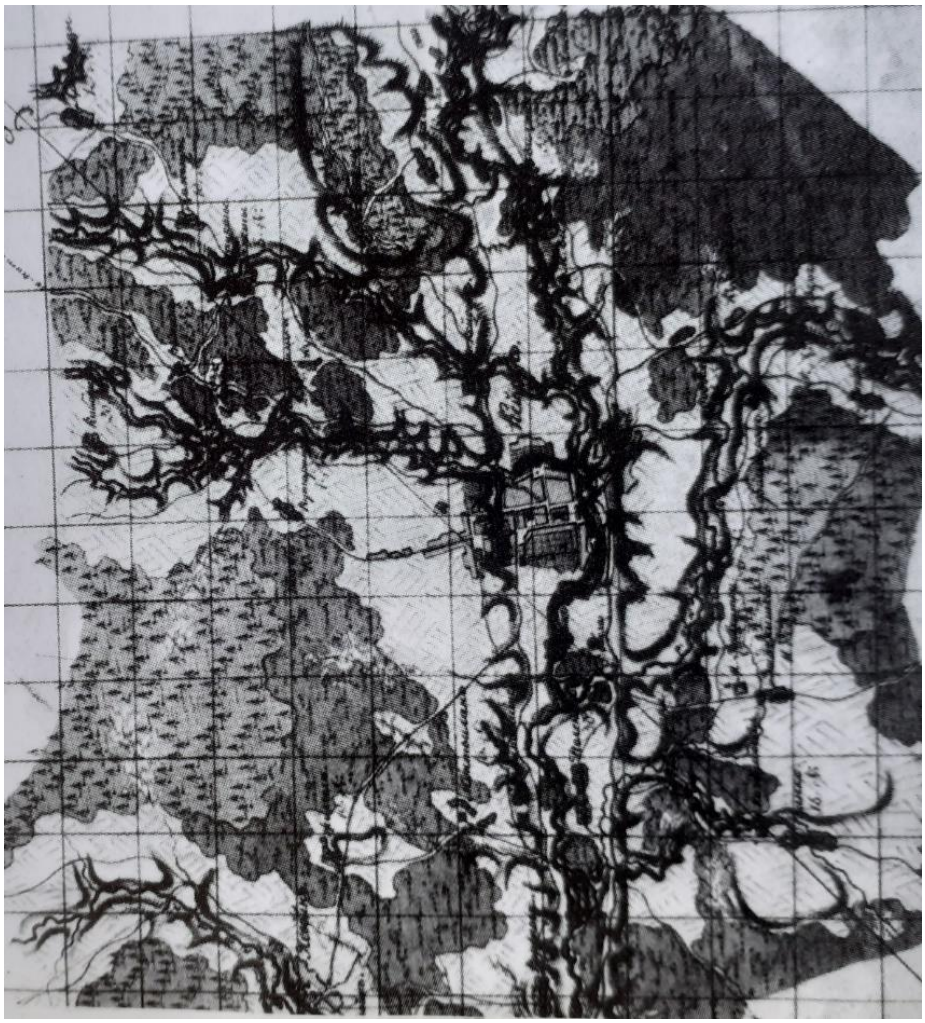

Pav. 12. XIX a. pradžios Kėdainių miesto ir apylinkių planas

Miškų masyvai Kėdainių prieigose.

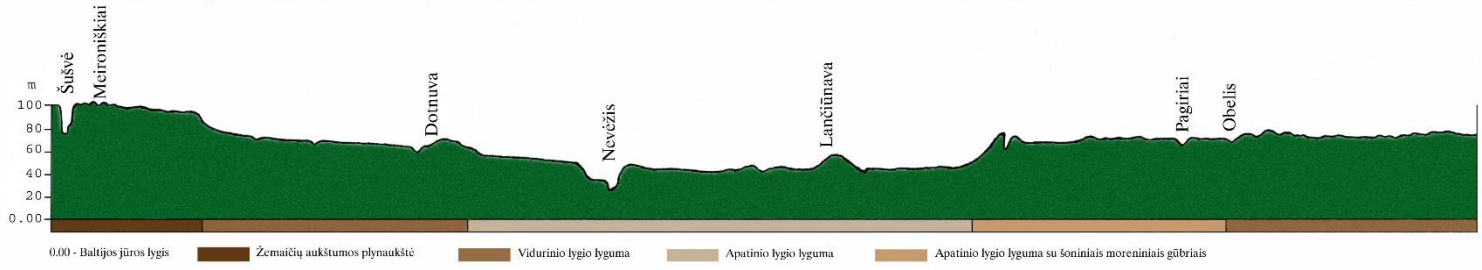

Pav. 12. Nevėžio žemumos paviršiaus skersinis pjūvis

Prieledyninių marių vieta žemumos apatiniame lygyje.

Ąžuolynų augimvietės žemumos apatiniame lygyje.

Šaltiniai

Die Chronic Wigands von Marburg, *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd 2, Leipzig, 1863.

J. Dlugossii, *Historiae Polonicae,* t. 1, Cracoviae, 1877.

Hermanni de Wartberge, Chronicon Livoniae, *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd 2, Leipzig,1863.

A. Juknevičius, *Kėdainių senamiestis. Sklype Janušavos aikštė Nr.24 vykdytų žvalgomųjų archeologinių kasinėjimų ataskaita 1996 m.*, LIIR, f. 1, b. 2667.

A. Juknevičius, *XVII–XIX a. architektūros paminklas – Kėdainių gimnazija, Didžioji g. 62.* 1999 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita, LIIR, f. 1, b. 3437.

A Juknevičius, *Kėdainių senamiestis. Kultūros centro teritorija, J. Basanavičiaus, Nr. 24,* 2007 m. archeologinių tyrimų ataskaita, LIIR, f. 1. b. 4807.

A. Juknevičius, *Kėdainių senamiesčio teritorija (u/k.16074) ir senojo miesto vieta (u/k.5148) Kėdainių r. sav. Kėdainių m., Senoji g.7,* 2014 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Kopija saugoma Kėdainių krašto muziejuje.

A. Juknevičius, *Kėdainių senamiesčio (16047) ir senojo miesto vietos (5148) teritorijų Kėdainių r. sav., Kėdainių m., sklypai Janušavos a. 1 ir Janušavos a. 2,* 2017 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Kopija saugoma Kėdainių krašto muziejuje.

Literatūra

A. Basalykas, *Lietuvos TSR fizinė geografija,* t. 2, Vilnius, 1965.

A. Basalykas, *Lietuvos kraštovaizdis*, Vilnius, 2014.

A. Juknevičius, Kėdainių senamiesčio kultūrinis sluoksnis, *Lietuvos muziejų rinkiniai*, V mokslinė konferencija, Kėdainiai, 2002.

A. Juknevičius, Kėdainiai ir jų senamiestis, *Baltų archeologija,* 1995, nr. 1 (4).

M. Kabailienė, *Lietuvos holocenas*, Vilnius, 1990.

R. Kunskas, Paleografijos pastabos apie Nevėžio lygumą ir Upytės apylinkę, *Upytė,* Vilnius, 1986.

R. Kunskas, Ramygalos gūbrėtosios kraštovės sandara ir raida, *Lietuvos valsčiai: Ramygala*, Vilnius, 2016.

R. Rimantienė, *Akmens amžius Lietuvoje*, 1984.

J. Ripinskaitė, Nevėžio baseino upių slėnių apgyvendinimo ypatumai, *Magistrinis darbas*, Lietuvos edukologijos universitetas, Matematikos ir technologijų fakultetas, Vilnius, 2015.

M. Lukinas, Upytės krašto miškai XVI a., *Girios*, nr. 1, 1974.